ram namazını cemaatle kılmak sünnettir. Vitir namazını cemaatle kılmak ramazanda sünnet, ramazan dışında Hanefîler'ce mekruh, Hanbelîler'ce mubahtır. Sünnet namazlardan teravihi cemaatle kılmak Mâlikîler'e göre mendup, diğer üç mezhebe göre sünnettir. İstiskā namazı da Mâlikî ve Şâfiîler'e göre cemaatle, Hanefîler'e göre ise tek başına kılınır.

Cemaatin İslâm dinindeki önemine rağmen belirli mazeretlerin varlığı halinde terkedilmesi mümkündür. Hz. Peygamber can güvenliğinin bulunmayışını, özellikle hastalığı, sefer halinde iken gece karanlığını ve yerin çamurlu olmasını cemaate engel kabul etmiştir. Bu hadisleri, ayrıca dinde kolaylığın tercih edildiğini (bk. el-Hac 22/78) ve kimseye gücünün üzerinde yük yüklenmeyeceğini (bk. el-Bakara 2/286) belirten âyetleri göz önünde bulunduran İslâm âlimleri havanın çok soğuk veya çok sıcak olmasını, şiddetli rüzgâr, kar, yağmur, çamur vb. tabii engelleri, hastalık, körlük veya yürüyemeyecek kadar felçli olma gibi önemli bedenî özürleri, ayrıca can güvenliğinin bulunmayışını, hastaya bakma, cemaate gittiği takdirde bir daha elde edemeyeceği ilmî bir fırsatı kaçırma, cenaze hizmetleriyle meşgul bulunma, kaybolan bir malı arama gibi önemli meşguliyetleri ve soğan, sarımsak vb. şeyleri yemiş olma gibi durumları cemaate katılmama için mazeret kabul etmişlerdir.

Cemaatle namaz kılmanın kendine has âdâbı vardır. Hz. Peygamber kāmet duyulduğunda namaza kalkılmasını, camiye giderken vakarlı ve rahat olunmasını, yetişilen kadarının kılınıp kalan kısmın tamamlanmasını emretmiştir (Buhârî, "Ezân", 23). Buna göre cemaate yetişmek için koşmak hoş karşılanmamakla birlikte acele ile yürünebilir. Ayrıca müezzin kāmet getirmeye başlayınca veya farz namaza durulunca başka namaz kılınmayacağını bildiren hadisleri (Buhârî, "Ezân", 38; Müslim, "Müsâfirîn", 63-64) dikkate alan fakihler, cemaate gelen kimsenin, farz namazın kılınmaya başlanmış olması halinde vaktin sünneti de olsa nâfile namaza durmaması gerektiğini söylemişlerdir. Öğle veya cuma namazının sünnetine başlandıktan sonra cemaatin farza durması veya hatibin hutbeye çıkması halinde iki rek'at tamamlanınca selâm verilir. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler, cemaatle kılınan farzın kaçırılmasından endişe edildiği takdirde nâfile namazın hemen kesilebileceğini söylemişlerdir. Mâlikîler'e göre, devam ettiği takdirde bir rek'at da olsa cemaate yetişebileceğini, Hanefîler'e göre ise yalnızca bir rek'at kaçıracağını tahmin eden kimse iki rek'at kılarak selâm verir. Çünkü Kur'an'da, "Amellerinizi iptal etmeyiniz" (Muhammed 47/33) buyurulmuştur. Buna göre üçüncü rek'ata başlayan kimsenin dört rek'atı tamamlaması gerekir. Öte yandan dört rek'atlı bir farz namazı tek başına kılmakta olan kimse, cemaatle namaz için kāmet getirildiğinde henüz bir rek'atı tamamlamamışsa hemen, birinci rek'atın secdesini yapmışsa ikinci rek'atı tamamladıktan sonra namazını keserek cemaate katılır. Mâlikîler'e göre, üçüncü rek'ata başlamışsa secdesini yapmadıkça dönüp oturur ve namazdan çıkıp cemaate katılır. Fakat üçüncü rek'atı da tamamlamışsa namazını tek başına bitirir. Üç rek'atlı akşam ve iki rek'atlı sabah namazlarına gelince, Hanefîler'e göre sabah veya akşam namazını tek başına kılmakta olan kimse, ikinci rek'atın secdesini yapmadıkça namazını keser ve cemaate katılır. Namazını tamamlayan kişi daha sonra cemaate katılabilir. Böyle bir kimsenin cemaate katılmasının câiz olduğu ve ikinci namazının nâfile sayılacağı konusunda âlimler ittifak etmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber, evde namazını kılıp gelen ve bu sebeple cemaate katılmayan kimseye, "Namazı kılmış olsan bile cemaatle birlikte bir daha kıl" demiştir (Tirmizî, "Salât", 49; Nesâî, "İmâmet", 54). Ancak Hanefîler, sabah ve ikindi namazlarından sonra nâfile kılınması mekruh olduğundan bu iki namazın ve tek rek'atlı nâfile bulunmadığı için de akşam namazının cemaatle tekrarlanmasını mekruh kabul etmişlerdir. Hanbelîler'e göre akşam, Mâlikîler'e göre de akşam ve ayrıca vitir kılınmışsa yatsı namazı cemaatle tekrarlanmaz. Bunların dışındaki namazlar tekrarlanabilir. Şâfiîler'e göre ise nâfile olarak kılınmaları söz konusu olmayan adak ve cenaze namazları hariç her namaz cemaatle tekrar kılınabilir.

Belli bir imamı ve cemaati bulunan bir mahalle mescidinde namazı cemaatle kılamayanların veya imamdan hoşlanmama vb. sebeplerle cemaate katılmayanların namazı yeni bir cemaatle kılmaları hoş karşılanmamıştır. Çünkü bu davranış cemaatin anlam ve özelliğini kaybettirdiği gibi fitneye ve müslüman cemaat arasında parçalanmaya da sebep olabilir. Belirli bir imamı ve cemaati olmayan yerlerde ise ayrı ayrı cemaatle namaz kılmakta bir mahzur yoktur.

Mukim ile misafirin cemaatle namaz kılmaları câiz olup mukimin imam olması daha uygundur. Ancak misafirin imam olması halinde mukim olan cemaate kendisinin sefer halinde olduğunu, dört rek'atlık farzı iki rek'at kılıp selâm vereceğini, cemaatin geri kalan iki rek'atı kendi kendilerine tamamlamaları gerektiğini hatırlatması tavsiye edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcü'l-ʿarûs, "cmʿa" md.; *Miftâḥu künûzi's-sünne*, "ṣalât" md.; *el-Muvaṭṭaʾ*, "Ṣalâtü'l-cemâʿa", 8; *Müsned*, VI, 297-301; Dârimî, "Ṣalât", 97; Buhârî, "Eẕân", 10, 18, 23, 35, 38, 40, 162, "Cumʿa", 12, "Nikâḥ", 116; Müslim, "Mesâcid", 247, 249, 251-253, "Ṭahâret", 41, "Müsâfirîn", 22-24, 63-64, "Ṣalât", 134-136; İbn Mâce, "İḳāmet", 44, "Mesâcid", 17; Ebû Dâvûd, "Ṣalât", 46, 52, 207, "Teṭavvuʿ", 5; Tirmizî, "Ṭahâret", 39, "Ṣalât", 48-49; Nesâî, "İmâmet", 42, 43-45, 51, 54, "Ṭahâret", 106, "Mesâcid", 15; Şâfiî, *el-Üm*, Kahire 1388/1968, I, 136, 137, 138; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, Beyrut 1408/1988, III, 104, 106, 107, 111-113, 117-120; Serahsî, *el-Mebsûṭ*, I, 135, 136; II, 29, 144, 145; Kâsânî, *Bedâʾiʿ*, I, 155-156; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, Kahire 1975, I, 160-164; İbn Kudâme, *el-Muġnî* (Herrâs), II, 176-181; Zeylaî, *Naṣbü'r-râye*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye 1393/1973, II, 22, 23, 24, 198; İbn Receb, *el-Ḳavâʿid fi'l-fıḳhi'l-İslâmî*, Kahire 1391/1971, s. 13; İbnü'l-Hümâm, *Fetḥu'l-ḳadîr* (Bulak), I, 243-245, 335 vd.; Şa'rânî, *el-Mîzânü'l-kübrâ*, Kahire 1328, I, 186, 187; Şirbînî, *Muġni'l-muḥtâc*, I, 229-236; Şevkânî, *Neylü'l-evṭâr*, III, 139-142, 144-151, 161, 170-171, 174, 176-177; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr*, I, 265, 371, 372; Sâlih el-Ezherî, *Cevâhirü'l-İklîl*, Kahire, ts., I, 76, 77; Mehmed Zihnî, *Ni'met-i İslâm*, İstanbul 1326, s. 189-191, 217-220; Muhammed b. Ahmed el-Morîtânî eş-Şinkîtî, *Fetḥu'r-raḥîm ʿalâ fıḳhi'l-İmâm Mâlik bi'l-edille*, Kahire 1389/1969, I, 83, 84; Cezîrî, *el-Meẕâhibü'l-erbaʿa*, I, 336, 340, 341, 349, 358, 362, 402, 404, 405, 407; Zühaylî, *el-Fıḳhü'l-İslâmî*, II, 146-172; Abdülazîz b. Muhammed b. Dâvûd, "Beyânü ḥükmi ṣalâti'l-cemâʿa", *Edvâʾü'ş-şerîʿa*, XIV, Riyad 1403, s. 189-207; *Mv.F*, XV, 280-283.

MUSTAFA UZUNPOSTALCI

CEMAAT

(الجماعة)

Daha çok *Kütüb-i Sitte* müellifleri hakkında kullanılan hadis terimi.

Hadis şârihleri, kaynağını tesbite çalıştıkları bir hadisin *Kütüb-i Sitte* veya onunla birlikte Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer alması halinde, bütün

bu eserleri ayrı ayrı zikretmek yerine kısaca "revâhü'l-cemâa" (رواه الجماعة) demeyi uygun görmüşlerdir. Meselâ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî *ʿÂriżatü'l-Aḥveẕî*'de, Mecdüddin İbn Teymiyye *Münteḳa'l-aḫbâr*'da "el-cemâa" terimini *Kütüb-i Sitte* musannifleri ve Ahmed b. Hanbel için, Cemmâîlî de *el-Kemâl fî esmâʾi'r-ricâl*'de sadece *Kütüb-i Sitte* musannifleri için kullanmışlardır.

Bir muhaddisin rivayetleri *Kütüb-i Sitte* gibi ana kaynaklarda yer almışsa bu durumu kısaca belirtmek için de "revâ lehü'l-cemâa" (روى له الجماعة) veya "ahrece lehü'l-cemâa" (أخرج له الجماعة) tabirleri kullanılmıştır. *Kütüb-i Sitte* imamlarının hepsinin bir muhaddise talebelik ettiklerini belirtmek üzere "revâ anhü'l-cemâatü sittühüm" (روى عنه الجماعة ستهم) dendiği de görülmektedir (Zehebî, XII, 124).

BİBLİYOGRAFYA :

Tirmizî, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire 1357/1938, I, 336; Hatîb el-Bağdâdî, *er-Riḥle fî ṭalebi'l-ḥadîs̱* (nşr. Nûreddin Itr), Beyrut 1395/1975, s. 178; Mizzî, *Tehẕîbü'l-Kemâl*, I, 39; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, XII, 124; Şevkânî, *Neylü'l-evṭâr*, I, 22.

İSMAİL L. ÇAKAN

CEMAAT
(الجماعة)

Kuzey Afrika'da özellikle Fas'ın merkeze tâbi olmayan bölgelerinde idarî yetkiyi ellerinde tutanların oluşturduğu meclis.

Kuzey Afrika'da "kabile, boy ve aynı atadan gelip aynı topraklar üzerinde yaşayan on on beş ailelik grupların oluşturduğu **düvvâr** gibi toplulukları temsil eden heyet" şeklinde tarif edilen ve İslâm öncesi dönemlere kadar uzanan cemaat sistemi, genellikle şehir merkezleri dışında yaşayan kabilelerin kendi içlerindeki idarî meselelerin hallinde önemli bir yere sahipti. Kabilelerin bir meclisi niteliğini taşıyan cemaatler mülkî, adlî, cezaî, malî ve siyasî bütün işlerle meşgul olurdu. Adaleti genellikle mahallî örfe göre yerine getirir ve kanunları icraya memur bir şeyh seçerdi. Kabile cemaatlerinin yanında yetkileri sınırlı ikinci derecede cemaatler de vardı. Toplulukların cemaat halinde faydalandıkları topraklara "bilâdü'l-cemâa" denirdi. Bu bölgelerin büyük bir kısmında düvvârın günlük hayatta önemli yeri vardı. Bu aileler aynı anne ve babadan gelir, fakat aralarında cemaatin himayesine girenler, hizmetçiler ve evlilik yoluyla akraba olanlar gibi yabancılar da bulunabilirdi. Cemaat İslâmî dönemde toplantılarını genellikle cami ve mescidlerde yapardı.

Bulûğ çağına eren herkes cemaatin bir üyesi sayılır ve prensip olarak o da diğerlerinin sahip olduğu yetkilere sahip kabul edilirdi. Cemaat reisi "şeyh" anlamına gelen **ehgār** lakabıyla anılırdı. Fakat son asırlarda şeyh tabiri daha yaygın olarak kullanılmıştır. Bazı kabilelerde onun yerine **el-emîn** de kullanılırdı. Cemaat otoritesi siyasî, sosyal ve ekonomik konularda tek söz sahibiydi. Bilhassa herhangi bir sebeple merkezî otoritenin zayıfladığı günlerde bu otorite daha çok hissedilirdi.

Cemaatin başlıca gelir kaynakları çarşı, pazar ve şahsî vergilerle hayır sever kimselerin bağışlarından ibaretti. Fas'ın güneyindeki bazı bölgelerde toprakların topluca işletilmesi, cemaate ait depoların bulunmasını mecburi hale getirmiştir. Çünkü elde edilen ürünün âdil bir şekilde dağıtılması, fevkalâde durumlara karşı korunması ancak böyle mümkün olabiliyordu. Bu hal tam bir hürriyet içinde ticaret yapmaya da engel değildi. Sadece savaş zamanlarında veya ulaşımın zorlaştığı sıralarda cemaat, orada yaşayan halkın pazardan alabileceği gıda maddesinin en yüksek miktarını belirleyerek bir sınırlama getirirdi. Böyle durumlarda hasta, hamile ve lohusalarla bir felâkete mâruz kalmış olanların ihtiyacının giderilmesine öncelik verilirdi. Bu bilhassa kabilelerde uygulanan bir husustu. Zira oralarda kadın haklarını koruma özel bir durum arzederdi. Bu sebeple cemaat, genç kızların ve çocuksuz dul kadınların mesken ve gıda ihtiyaçlarının en yakın akrabaları tarafından karşılanması için gerekli müdahalede bulunabilirdi.

Fas'ta cemaat nizamı birçok kırsal bölgede vardı. Her cemaatin, sınırları tam olarak belirlenmiş arazileri bulunurdu. Cemaatin siyasî nizamı gerek şekil gerekse öz bakımından cumhuriyet nizamına benzerdi. Başkan demokratik yolla ve belli bir süre için seçilmekle birlikte toplumun idaresi büyük ailelerin elindeydi. R. Montagne'nin benzetmesine göre büyük aileler sanki senato meclisini oluşturuyordu. Fakat meclis birçok köyü veya arş da (erş) denilen yerleşim birimini temsil ediyorsa üyelerinin sayısı Fas Büyük Atlası'nda olduğu gibi kırka kadar yükselebilirdi. Başkanlarına **mukaddem** denirdi ve bu kişi şeyhten sonra gelirdi. Çünkü mukaddem arşın başkanı, şeyh ise kabilenin ve kabile meclisinin başkanıdır. Başkan idarede genellikle tayin edilen süreden daha çok kalır, böylece yetki ailelerin temsilcilerinin elinden bir tek şahsın eline geçmiş olurdu. Bu durum söz konusu şahsın servetinin artmasına da yol açardı. Ancak diğer aile başkanlarının onu desteklemeleri de mümkündü. Hasan el-Vezzân (Afrikalı Leon), XVI. yüzyılda Fas'ta çeşitli cemaat başkanlarının idareyi tek başlarına ellerine aldıklarına dair bilgi vermektedir.

Birkaç nesil sonra dağılan, iki veya daha çok cemaate ayrılan cemaatler de vardı. Bazan zayıf ve küçük bir cemaatin kendisinden daha güçlü başka bir cemaate katıldığı da görülürdü.

1912 yılında Fransa ve İspanya'nın Fas'ı işgal etmesinden sonra cemaat nizamında büyük değişiklikler olmuştur. Çünkü ziraî mülkiyet sistemleri sömürgecilikten önemli ölçüde etkilenmiş, işgal güçleri cemaatin ihtiyaçlarından fazla olduğunu kabul ettiği toprakları istilâ etmiş ve cemaatin doğrudan doğruya toprak satmasını da yasaklamıştır. Bu konuyla ilgili olarak birçok karar alınmış ve nizamnâmeler yayımlanmıştır. Bu toprakların kiralanması da birçok resmî formalite ve yargı işlemlerinin tamamlanmasını gerektiriyordu. Fas'ın bağımsızlığını kazandığı ilk yıllardan beri bazı nüfuzlu kimselerin cemaate ait arazilerin söz konusu cemaat hesabına geçirilmesi için çaba gösterdikleri görülmüştür. Bağımsızlıktan bu yana cemaatler birkaç defa yeni düzenlemelere tâbi tutulmuş, yetkileri bazan sınırlandırılmış, bazan da genişletilmiştir. Son olarak 800'ü bulan cemaatlerin sayısının yakında bir misli daha artması beklenmektedir.

Eski cemaatlerin yönetim ve yargı yetkileri mevcut olup bunlardan her biri diğerine hususi örflerle bağlıydı. Mâlikî fakihler ziraat alanında İslâm dininin esaslarına ters düşmediği sürece bu örflere itibar ederek onları muhafaza etmişlerdir. Fas Devleti de yıllarca önce cemaatler için özel mahkemeler kurmuş, böylece aralarındaki davaları örf ve şeriat kanunları ile kolayca halletme imkânı hâsıl olmuştur.